

Siirt Ulu Camii Vakfı (1855-1907)*

Recep Ayhan **

Öz

İslâm dünyasında pek çok dini yapı kurulan vakıflar sayesinde varlığını sürdürme imkânı bulmuştur. Bunlardan biri olan camiler Müslümanların ibadetlerini yerine getirdikleri dini yapılar olmalarının yanı sıra toplumsal ve siyasi merkezler durumundaydı. Manevi etkileşim ve insan davranışlarına yön veren değerlerin öğretildiği camilerin ayakta kalmasında vakıfların önemli bir payı olmuştur. Vakfedilen dükkân, hamam, tarla, bağ ve bahçe gibi mülklerden elde edilen gelirler camilerin kesintisiz bir şekilde faaliyetlerine devam etmesine imkân tanımıştır. Bu vakıf geleneği sayesinde ayakta kalan camilerden biri de Selçuklu devri mimarisinin Anadolu'daki en eski örnekleri arasında yer alan Siirt Ulu Camii'dir. 13. yüzyıldan itibaren çeşitli mülklerin vakfedildiği Siirt Ulu Camii, Osmanlı döneminde de vakıf sistemi içerisinde yer alarak faaliyetlerini sürdürmüş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışmada Siirt Ulu Camii Vakfı'nın 1855-1907 yılları arasındaki gelirleri, giderleri ve görevlileri ile ilgili bilgiler evkaf defterleri ve şer'iyeye sicilleri ışığında ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Evkaf Defterleri, Osmanlı, Siirt, Şer'iyeye Sicilleri, Ulu Camii, Vakıf.

Siirt Grand Mosque Waqf (1855-1907)

Abstract

The waqfs established for them have given many religious structures in the Islamic world the chance to survive. Of these buildings, mosques have acted not only as the places where Muslims performed their religious activities but also as social and political centers of the community. Waqfs have a large presence in mosques that have survived, where values relating to interpersonal relationships with others and human behaviour are taught. The revenues obtained from the immovable properties such as shops, baths, lands, vineyards, and orchards devoted have paved the way for opportunities for the mosques to carry on their activities continuously. The Siirt Grand Mosque, one of the earliest examples of Seljukian-era architecture in Anatolia, is one of the mosques that are still standing as a result of this waqf tradition. Siirt Grand Mosque, to which various estates have been devoted since the 13th century, took place in the waqf system during the Ottoman period as well, and it has arrived to the present. According to waqf books and court records, information on the Siirt Grand Mosque Waqf's revenues, expenses, and personnel between 1855 and 1907 were revealed in this study.

Keywords: Waqf Books, Ottoman, Siirt, Court Records, Grand Mosque, waqf.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1162822

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ağustos 2022 / August 2022

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ekim 2022 / October 2022

** Dr., e-posta: rcpyhn3@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1561-9896>

Giriş

Temelinde iyilik, şefkat ve yardımlaşma gibi değerler bulunan vakıflar (Yediyıldız, 2012: 479; Öztürk, 2005: 7-20; Bayartan, 2008: 168) İslâm ülkelerinin toplum ve kültür hayatında önemli bir role sahip olmuşlardır (Günay, 2012: 475). İslâm tarafından geliştirilen vakıf kurumu Osmanlı Devleti tarafından da baştan beri benimsenmiştir. Osmanlı Devleti, hâkim olduğu bölgelerde daha önce kurulan vakıfları hem korumuş hem de sosyal ve iktisadi hayatın hemen her alanında yaygınlaştırmıştır (Genç, 2014: 10). Osmanlı Devleti'nin hemen her köşesine yayılan vakıflar sayesinde cami, mescit, mektep, medrese, hastane, tekke, kervansaray ve hamam gibi pek çok yapı vücuda getirilmiştir (Kazıcı, 2014: 74-76).

Bu yapılar içerisinde yer alan camiler önemli bir yere sahiptir. Camiler, Müslümanların namaz kılmaları için tüm İslâm dünyasında dini, toplumsal ve siyasi merkezler durumundaydı. Bu yapılar ibadet işlevinin yanı sıra manevi etkileşim ve dini bilgilerin öğretildiği merkezler, halka açılan toplantı yerleriydi. İnsanların davranışlarına yön veren değerlerin öğretildiği bu ibadethaneler vakıf olarak inşa edilmiş ve donatılmıştır (Yediyıldız, 2012: 480).

Camilerin yapımı için gerekli olan mali harcamalar genellikle hükümdar, vezir, emir ve eşraf gibi nüfuzlu kişiler tarafından üstlenilmiştir. Bakım, malzeme temini, görevlilere ödeme yapılması vs. (Önkal vd. 1993: 53) giderler için ise kimi zaman devlet bütçesi (beytülmal), kimi zaman da gelirleri camilere vakfedilen dükkân, tarla, bağ, bahçe gibi gayrimenkullerin mahsul veya kira gelirleri en temel finans kaynağı olmuştur. Ayrıca yöre halkının doğrudan yaptığı aynı ve nakdî bağışlar da camilerin giderlerinin karşılanması için önemliydi (Onay, 2009: 43-44).

Belirtildiği üzere vakfedilen mülklerden elde edilen gelirler camilerin giderleri için kullanılmaktaydı. II. Mahmud döneminde 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması ile devletin içindeki bütün vakıfların gelirleri bu nezaretin denetimine verildi. Böylelikle büyük bir yekûna ulaşan fazla gelir vakıf amaçları dışında devlet hazinesine aktarıldı. Bu durum diğer vakıflarla beraber cami vakıflarının da zayıflamasına neden olup birçok cami vakfının personel ve tamir giderlerini karşılayamaz hale gelmesine yol açmıştır (Önkal vd. 1993: 53).

Bu çalışmada Siirt Ulu Camii Vakfı'nın gelir ve gider kalemleri ile görevlileri üzerinde durulacaktır. Siirt Ulu Camii ile ilgili daha önce bazı çalışmalar¹ yapılmış olmakla beraber bunlar daha çok cami ve minaresinin mimari özellikleri hakkında olmuştur. Siirt Ulu Camii Vakfı ile ilgili bilgi veren çalışmalar ise oldukça azdır. Vakfa dair bilgi veren bazı çalışmalar olmakla birlikte bunlar genellikle 16. yüzyıla ilişkindir. Bunlardan biri Alpay Bizbirlik'in, tahrir defterlerinden istifade ederek hazırladığı *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar (972 Tahriri İşığında)* adlı eserdir. Yazar eserde Siirt Ulu Camii Vakfı'nın 1564 yılındaki gelir ve giderleri hakkında bilgi vermiştir (Bizbirlik, 2002: 85-87). Bir diğeri ise Uğur Demlikoğlu'nun, 1526 tarihli tapu tahrir defterinden yola çıkarak hazırladığı *1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Siirt Vakıfları* adlı çalışmadır. Çalışmada Siirt Ulu Camii Vakfı'nın gelir ve giderleri ortaya konulmuştur (Demlikoğlu, 2018a: 93-94). Demlikoğlu'nun tapu tahrir defterlerinden istifade ile hazırlamış olduğu 998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siirt Vakıfları (1526-1566) adlı çalışmada ise Siirt Ulu Camii Vakfı'nın 1526 ve 1566 yıllarına ait gelir ve giderlerinin karşılaştırılması yapılmıştır (Demlikoğlu, 2018b: 42-43). Bunların yanı sıra *17169 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıfları (1860-1861)* adlı çalışmada Siirt Ulu Camii Vakfı'nın 1860-1861 yılındaki gelir ve giderleri hakkında bilgiler yer almıştır (Ayhan, 2022a: 185). *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları* adlı

1 Siirt Ulu Camii ile ilgili bazı çalışmalar için bkz. Ülgen, (1962: 153-163); Köprülü vd. (1983: 19-36); Öztürk vd. (2007: 385-405); Küçük (2010: 216-229); Uluçam (2012: 113-114); Parlak vd. (2013: 167-198); Direk vd. (2018: 1243-1270).

çalışmada ise Siirt Ulu Camii Vakfı'nın 1874 yılındaki bağ ve tarlalarının miktar ve büyüklüklerine ilişkin bilgi verilmiştir (Kucak, 2016: 16). Bu çalışmaların dışında Siirt Ulu Camii Vakfı'nın gelir ve giderleri ile görevlilerine ilişkin bilgi veren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. İncelenen döneme dair Siirt Ulu Camii Vakfı ile ilgili yapılmış hususi bir çalışmanın olmaması bu makaleyi değerli kılmaktadır.

Çalışmanın ana kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) Evkaf Defterleri ve Siirt şer'iyeye sicilleridir. Evkaf defterleri vakfın gelir ve giderlerine ilişkin bilgiler içerdiği için çalışmanın önemli kaynaklardan biri olmuştur. Evkaf defterlerinin dışında vakfa dair bilgi sunan bir diğer kaynak şer'iyeye sicilleridir. Sicillerden daha çok vakıf bünyesinde çalışan görevlilerin isimleri ve aldıkları ücrete ilişkin bilgiler dolayısıyla istifade edilmiştir.

1. Siirt Ulu Camii ve Vakfı

Ulu camiler buldukları şehrin veya kurucularının adıyla anıldığı gibi *Cuma camisi ve Câmî-i Kebîr* gibi adlarla da tanınmışlardır (Çam, 2012: 80). Siirt Ulu Camii de incelenen dönemdeki kayıtlarda *Câmî-i Kebîr* şeklinde kaydedilmiştir. Ulu camiler genelde buldukları mahalleye ad olarak da verilmekteydiler. Birçok şehirde örneği bulunan (Karakuş, 2021: 133-139; Satılmış vd. 2020: 159) bu duruma Siirt'te rastlanmamıştır. Siirt Ulu Camii incelenen dönemde Nazif Mahallesi'nde bulunmaktaydı (Ayhan, 2022b: 180; Savur, 2010: 116). Günümüzde ise cami, Karakol adı verilen mahallede yer almaktadır. Bu bilgilere bakıldığında caminin bulunduğu mahallenin adında zaman içerisinde bir değişikliğin olduğu düşünülebilir.

Cami, Selçuklu devri mimarisinin Anadolu'da bilinen en eski yapıları arasında yer almaktadır. Yüzyılların tahribatı ve değiştirmeleri, caminin birçok özelliğinin zaman içerisinde yok olmasına sebep olmuştur. Caminin bazı bölümleri yok olurken ayakta kalan kısımları ise büyük ölçüde değiştirilmiştir (Köprülü vd. 1983: 19).

Siirt Ulu Camii'nin kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir (Uluçam, 2012: 113). Bununla beraber caminin 11. yüzyıl sonu veya 12. yüzyılın ilk çeyreğinde mihrap önündeki tek kubbeli mekândan ibaret bir planda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Daha sonra yapılan yenileme çalışmaları sırasında mihrap önünde yer alan kubbenin iki yanına birer kubbeli mekân (Arslan, 2017: 1146), bir eyvan ve dikey tonozlar eklenmek suretiyle yapı genişletilmiştir. Yapıda eski tuğla payelerde yuvarlak dilimli kemerler ile mihrap nişlerinde çiçekli sülüs ayet firizi ve firuze çinilerin izleri yer almaktadır (Aslanapa, 1989: 103). Tek şerefeli, kare kaideli ve silindirik gövdeli olan cami minaresi ise tuğla malzemesinden inşa edilmiş olup caminin yaklaşık 3 metre kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır (Arslan, 2017: 1148). Anadolu'da tamamen tuğla malzemesi ile yapılmış ender Selçuklu minarelerinden biri olan bu minare, mimari ve süsleme özellikleri ile Türk mimarisinde özel bir yere sahiptir (Öztürk vd. 2007: 392).

Caminin önemli bölümlerinden biri de minberdir. Siirt Ulu Camii Minberi'nde yapılan işçilik ve süslemelerin sanat değeri yüksektir (Seçkin, 2006: 302). Zarif bir işçilikle ceviz ağacından yapılmış olan (Köprülü vd. 1983: 20) Siirt Ulu Camii Minberi, orta boy minberlerdendir. Birçok yerinde ayetlerin yazılı olduğu bu minberin Eyyubiler zamanında (H. 611) yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Oral, 1962: 39). Minber, gerçek künde-kârî tekniği ile yapılmıştır. Ayrıca minberde beşgen ve beş köşeli yıldız çerçeveli bitki süslemeleri hakimdir (Uluçam, 2012: 114). Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1933 yılında Ankara'ya nakledilen Siirt Ulu Camii Minberi Etnografya Müzesinde sergilenmektedir (Anonim, 1967: 12).

Tarihi süreç içerisinde Siirt Ulu Camii ve müstemilatı birçok defa onarım görmüştür. Caminin bilinen ilk onarımı Selçuk devri sultanlarından Mugüzüddin Mahmud tarafından M. 1129 (H. 523) yılında

yaptırılmıştır (Ülgen, 1962: 153; Aslanapa, 1991: 3). İkinci onarım ise M. 1260 (H. 658) yılında Cizre hakimi Selçuk atabeylerinden El-Mücahid İshak döneminde gerçekleştirilmiştir (Anonim, 1967: 10; 1973: 89). Bu onarım esnasında cami, tamir ettirilerek genişletilmiş ve yanına bir medrese ilave edilerek külliye haline getirilmiştir. Osmanlılar döneminde caminin doğu kanadında bulunan medrese hücreleri kaldırılmıştır. Ayrıca H. 1323/M. 1905-1906 yılında bir saat kulesi² inşa edilerek (Ülgen, 1962: 154) cami ve minare onarılmıştır (Uluçam, 2012: 113). Vakıflar Genel Müdürlüğüne 1957'de başlayan onarımlar 1994 yılına kadar aralıklarla devam etmiştir (Öztürk vd. 2007: 387). Zamanla doğuya doğru eğrilen cami minaresi 1974-1975'te sökülerek yeniden inşa edilmiştir (Uluçam, 2012: 113). 2008 yılında kapsamlı bir onarım gören cami, son olarak 2012'de genel bir restorasyondan geçmiştir (Arslan, 2017: 1146).

Siirt Ulu Camii'ne ait vakfın hangi tarihte kurulduğuna ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bununla beraber 1260 yılında Cizre hakimi Selçuk atabeylerinden El-Mücahid İshak döneminde yapılan onarım esnasında camiye dükkân, tarla ve hamam gibi bazı mülklerin vakfedildiği bilinmektedir (Atalay, 1946: 40; Anonim, 1967: 10). Cami, Osmanlı döneminde de vakıf sistemi içerisinde yer almış ve vakıf mülklerden elde ettiği gelirler sayesinde faaliyetlerine devam etmiştir. Siirt Ulu Camii Vakfı 16. yüzyılda dükkân, hamam, ev, bostan, bağ ve bahçe gibi mülklerden gelir elde etmekteydi. Bu gelirler sayesinde de vakıf bünyesinde imam, müezzin, hatip ve ferrâş gibi görevlilerin istihdamı sağlanmaktaydı (Demlikoğlu, 2018b: 43). Aşağıda da görüleceği üzere incelenen dönemde de vakıf için çok sayıda mülk vakfedilmiş ve vakfın bünyesinde birçok görevli istihdam edilmiştir.

2. Siirt Ulu Camii Vakfı'nın Gelir Kalemleri

Cami ve mescit gibi dini yapıların devamlı olarak işleyebilmesi için düzenli bir gelire ihtiyaçları vardı. Bu yapıların umumi masraflarını karşılamak ve özellikle çalışanlarının ücretlerini ödemek için vakfedilen mülkler önemli bir yer teşkil etmekteydi. Vakfedilen mülkler arasında dükkânlar, araziler (bazı köylerin tamamı, her çeşit ziraat işletmeleri, tarlalar, çiftlikler, bağlar ve bahçeler), mesken olarak kullanılan binalar ve iktisadi bir amaç için yapılmış yapılar gibi çeşitli gayrimenkuller bulunmaktaydı (Yediöldüz, 1986: 156-157). İncelenen dönemde Siirt Ulu Camii Vakfı'nın gelir kalemleri arasında dükkân, hamam, tarla, arsa, bağ, bahçe, ev, bostan ve boyalık gibi çeşitli taşınmaz mülklerin bulunduğu belirlenmiştir. Bu mülklere ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

2.1. Dükkânlar

Vakıfların en önemli gelir kaynaklarının başında dükkânlar gelmekteydi. Osmanlı şehirlerinde, dükkânların mülkiyeti büyük oranda vakıfların elinde bulunmaktaydı. Mülkiyeti vakıflarda olan dükkânlarda kiracı olarak bulunan esnaf ve tüccarlar vakıf yönetimi tarafından belirlenen belli bir miktar kirayı ödemekteydi. Kiralama, işyerlerinin konum ve hallerine bakılarak belirlenen bir rayice göre yapılmaktaydı. Esnafın dükkânlar için ödedikleri kira, günlük olabileceği gibi haftalık, aylık veya yıllık da olabiliyordu (Tabakoğlu, 2017: 491-492). Nitekim aşağıda da görüleceği üzere Siirt Ulu Camii Vakfı'na ait olan dükkânların kirası yıllık olarak alınmaktaydı.

Şehirdeki esnafın ticari faaliyetlerini yürüttüğü bu mekanlar (Ayhan, 2022b: 386-389) Osmanlı Devleti'nin birçok şehrinde olduğu gibi Siirt sancak merkezinde de bulunmaktaydı. Siirt sancak merkezinde 1875 yılında 729 dükkân yer almaktaydı (Diyarbakir Vilayet Salnâmesi, 1292/1875: 156). 1876 yılında dükkân sayısı 754'e yükselmiştir (Diyarbakir Vilayet Salnâmesi, 1293/1876: 154). 1892 yılına gelindiğinde ise şehirdeki dükkân sayısının 750 olduğu anlaşılmaktadır (Polat, 2006: 183).

2 1907 tarihli bir belgede Siirt Ulu Camii Vakfı'nın Mütevellisi Hacı Abdurrezzak bin Hacı Abdulmecid'in Siirt mahkemesine başvurarak vakıf gelirlerinin gerek vakfın gerek cami avlusunda saat için inşa edilen kulenin masraflarına yetmediğini belirterek borç istediğine dair kayıt tutulmuştur (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7584: 432).

Çeşitli meslek grubundan olan esnaflara belli bir bedel karşılığında kiraya verilen bu dükkânlar şehirdeki birçok vakıf için önemli bir gelir kaynağıydı. Bu vakıflardan biri de Siirt Ulu Camii Vakfı idi. 1855-1856 ve 1856-1857 yıllarında vakfın 25 dükkânı vardı. Yıllık kira geliri 20-180 kuruş arasında değişen bu dükkânlardan 1.809 kuruş 10 para gelir elde edilmiştir. 1857-1858 yılında vakfa ait dükkân sayısı 29'a yükselmiştir. Bunlardan bir tanesi boş olduğundan gelir getirmemiştir. Dükkânların yıllık kira geliri 25 ile 200 kuruş arasında değişmekteydi. Dükkânlardan elde edilen toplam gelir 2.625 kuruştur. Bir yıl sonra (1858-1859) vakfın dükkân sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ancak önceki yıldan farklı olarak 29 dükkânın hepsinden gelir gelmiştir. Bu dükkânların yıllık kira bedeli 35-250 kuruş arasında değişmekteydi. Dükkânlardan elde edilen gelir bir önceki yıla göre artmış ve 3.325 kuruş olmuştur. Dükkân sayısı 1859-1860'da 31'e yükselmiştir. Dükkânlardan elde edilen toplam gelir de artarak 5.985 kuruşa çıkmıştır. Dükkânların yıllık kira bedeli ise 35-275 kuruş aralığındaydı. 1860-1861 yılında vakfa ait dükkân sayısı 33'e yükselmesine rağmen bunlardan bazılarının gelir getirmediği tespit edilmiştir. Gelir getirmeyen dükkân sayısı 3-5 arasında değişmekteydi. Dükkânların yıllık kira bedeli 35-250 kuruş arasında yer almaktaydı. Dükkânlardan elde edilen toplam gelir ise bir önceki yıla göre azalarak 3.640 kuruşa kadar inmiştir (BOA. EV.d. 13011: 24, 57, 100, 107, 126, 161).

1888 yılına gelindiğinde vakfın dükkân sayısında ciddi bir değişimin yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1888 yılında Siirt Ulu Camii Vakfı'na ait 31 dükkânın bulunduğu kayıtlara yansımıştır (BOA. EV.d. 36067: 5-6).

Siirt Ulu Camii Vakfı'na ait bu dükkânların büyük bir çoğunluğunun tamamından gelir elde edilmekteydi. Ancak bazı dükkânların yarısından, bazılarının ise üçte birinden (sülüs) veya dörtte birinden (rub') gelir elde edildiği belirlenmiştir. Mesela 1858-1859 yılında vakfa ait dükkânda kiracı olarak kalan Hamid'in kaldığı dükkânın dörtte birinden, Hasso'nun kaldığı dükkânın ise üçte birinden gelir elde edilmiştir (BOA. EV.d. 13011: 100).

Vakfa ait dükkânlarda kalan kiracılar genellikle Müslümanlardan oluşmakla beraber Gayrimüslimlerin de kiracı olarak buldukları tespit edilmiştir. Siirt sancağı incelenen dönemde farklı etnik ve dini unsurların bulunduğu bir şehirdi (Bitlis Vilayet Salnâmesi, 1310/1892: 231). Bu unsurlar şehirde farklı iş kollarında faaliyet yürütmekteydi (Ayhan, 2022b: 397). Bundan dolayıdır ki şehir merkezindeki birçok dükkânda Gayrimüslimlerin kiracı olarak bulunması doğal bir durumdur. Nitekim 1859-1860 yılında Siirt Ulu Camii Vakfı'na ait dükkânlarda kiracı olarak kalanlar arasında Müslümanların yanı sıra Sergis ve Panus adlı Gayrimüslimler de bulunmaktaydı (BOA. EV.d. 13011: 161).

2.2. Hamam

İnsanlık tarihi boyunca çeşitli medeniyetler tarafından birçok hamam vücuda getirilmiştir. İslâm'ın vücut temizliğine önem vermesi bu tesisleri Müslümanlar için de değerli kılmıştır. Hamamlar, Osmanlı Devleti zamanında da önemli bir yere sahip olmuş ve devletin sınırlarının ulaştığı hemen her yerde irili ufaklı birçok hamam inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde çok sayıda hamamın inşa edilmesinde bu tesislerin iyi gelir getirmeleri nedeniyle hayır eserlerine gelir kaynağı olarak vakfedilmesinin önemli bir payı vardı (Eyice, 1997: 402-414). Vakıf gelirleri arasında yer alan (Bayartan, 2008: 163) hamamlar, genellikle vakıfların bünyesinde tesis edilmekte ve işletilmekteydi. Bu işlevlerini yerine getirdikleri sürece de varlıklarını devam ettirmişlerdir (Yaşar, 2020: 68).

Siirt Ulu Camii Vakfı'nın gelirleri arasında da yer alan hamam, vakfın en önemli gelir kaynaklarından biriydi. Hangi tarihte yapıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmayan bu hamam, 16. yüzyılda Siirt

Ulu Camii Vakfı'nın gelir kaynakları arasında yer almaktaydı (Bizbirlik, 2002: 86). Vakıf için gelir getiren bu hamamın tümüyle Siirt Ulu Camii Vakfı'na ait olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1566 yılında Siirt Ulu Camii Vakfı'nın cami hamamının 60 hissesinden 21'inden gelir elde ettiği kayıtlara yansımıştır (Demlikoğlu, 2018b: 43). İncelenen dönemdeki bazı kayıtlarda da hamamın bütünüyle Ulu Camii Vakfı'na ait olmadığına ve bir kısım hissesinin halktan birisinin mülkü olduğuna dair bilgilere rastlanmıştır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7585: 185-186; Ayhan, 2022b: 179).

Siirt Ulu Camii Vakfı'nın cami hamamından elde ettiği gelir miktarına ilişkin bazı bilgiler belirlenmiştir. Bu bilgilere göre 1855-1856 ve 1856-1857 yıllarında vakfa ait hamamın yarısından 1.275 kuruş gelir elde edilmiştir. Hamam geliri 1857-1858'de 1.625 kuruşa, 1858-1859 yılında ise 2.250 kuruşa yükselmiştir. Bir yıl sonra (1859-1860) hamamdan elde edilen gelir miktarı düşerek 275 kuruşa kadar inmiştir. 1860-1861 yılında ise hamam geliri yükselerek 2.250 kuruş olmuştur (BOA. EV.d. 13011: 24, 57, 100, 107, 126, 161).

2.3. Tarla ve Arsalar

Siirt Ulu Camii Vakfı'nın önemli gelir kaynaklarından biri tarlalardır. İncelenen dönemde vakfa ait çok sayıda tarlanın bulunduğu belirlenmiştir. 1874 tarihli bir kayıta vakfın 44 tarlasının bulunduğu kaydedilmiştir. Vakfın menfaatleri gözetilerek belli bir ücret karşılığında yıllık olarak icara verilen bu tarlalardan 43'ü susuz tarla idi. Tarlaların toplam büyüklüğü 561 dönümdü. Susuz tarlaların dışında kalan bir tarla 14 dönüm büyüklüğündeydi. Toplamda 547 dönüm olan (BOA. EV.d. 34672: 2-4) susuz tarlaların büyüklüğü ise 2 ile 48 dönüm arasında değişmekteydi (Kucak, 2016: 16). 1888 yılına gelindiğinde vakfa ait tarla sayısının pek değişmediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1888 tarihli bir kayıta vakfın 46 tarlasının bulunduğu kayda geçirilmiştir (BOA. EV.d. 36067: 5).

Vakfa ait tarlalardan elde edilen gelir miktarı ilgili bazı veriler belirlenmiştir. Bu veriler 1855-1861 yılları arasına aittir. 1855-1856 ve 1856-1857 yıllarında vakfın tarla geliri 700 kuruştur. 1857-1858 yılında tarla geliri artarak 1.600 kuruşa yükselmiştir. Bir yıl sonra (1858-1859) tarla geliri azalmış ve 750 kuruşa düşmüştür. 1859-1860 yılında tarla gelirinde bir önceki yıla göre artış yaşanmış ve 2.343 kuruş 30 para olmuştur. 1860-1861 yılında ise tarla geliri azalarak 450 kuruşa kadar inmiştir (BOA. EV.d. 13011: 24, 57, 100, 107, 126, 161).

Vakfın gelir kaynakları arasında arsalar da bulunmaktaydı. İncelenen dönemde vakfa ait birçok arsa mevcuttu. Nitekim 1888 yılına ait bir kayıta vakfın 6 arsasının olduğu kaydedilmiştir (BOA. EV.d. 36067: 5). Ayrıca 1891 yılında vakfın Karakol Mahallesi'nde bulunan ve 11 kuruş 10 para değerinde olan bir arsa yerinin bulunduğu kayıtlara yansımıştır (BOA. EV.d. 36328: 1).

2.4. Bağ, Bahçe, Bostan, Boyalık ve Evler

Siirt Ulu Camii Vakfı'nın bağ, bahçe, bostan ve boyalık³ gibi gelir getiren taşınmaz mülkleri de bulunmaktaydı. Siirt sancağı incelenen dönemde bağ, bahçe ve boyalık açısından oldukça zengin bir yerleşim yeri idi. Nitekim 1875 yılında Siirt sancak merkezinde 2.246 bağ, 34 bahçe ve 162 boyalığın bulunduğu kayıtlara yansımıştır (Diyarbakir Vilayet Salnâmesi, 1292/1875: 156). Şehirde çok sayıda bağ, bahçe ve boyalığın bulunması bunları şehirdeki vakıflar için önemli bir gelir kaynağı haline getirmiştir. Örneğin 1874 tarihli bir kayıta vakfın mülkleri arasında 105 bağ ve bir de yarım bahçenin bulunduğu kaydedilmiştir. En küçüğü 1 dönüm, en büyüğü ise 11 dönüm olan bu bağların toplam büyüklüğü 231 dönümdü. Yarım bahçenin büyüklüğü ise 8 dönümden oluşmaktaydı (BOA. EV.d. 34672: 3-4). 1888 tarihli bir kayıta ise vakfa ait 7 bağ ve 1 boyalığın bulunduğu kayda geçirilmiştir (BOA. EV.d. 36067: 5-6).

3 Bitkisel boyacılıkta kullanılan ve renk yelpazesi geniş olan bir bitki türüdür. Boyalık, kökboya, boyacılık otu, boyakökü gibi farklı isimleri olan ve birçok bölgede üretilen bu bitki, 19. yüzyılın sonlarında Siirt'te de yetişmekteydi (Şanlı vd. 2017: 773-775).

Siirt Ulu Camii Vakfı'nın gelir getiren mülklerinden biri de şehir merkezinde yer alan evlerdi. 1888 yılına ait bir kayıta vakfa ait bir evin şehir merkezinde bulunduğu kayda alınmıştır (BOA. EV.d. 36067: 5). Başka bir kayıta ise 1891 yılında vakfa ait 5 ev yerinin bulunduğu kaydedilmiştir. Bunlardan dördü Karakol Mahallesi'nde, biri ise Nazif Mahallesi'nde yer almaktaydı. Defterde bunların fiyatına ilişkin bilgiler de yer almıştır. Karakol Mahallesi'nde yer alan evlerden biri 45 kuruş, diğeri 7 kuruş 32 para, diğeri ikisi ise 4 kuruş 20 para değerindeydi. Nazif Mahallesi'nde yer alan evin fiyatı ise 22 kuruş 20 para idi (BOA. EV.d. 36328: 1-2).

Vakfa ait bağ, bahçe, bostan ve ev gibi mülklerden elde edilen gelir miktarı ile ilgili bazı veriler tespit edilmiştir. 1855-1861 yılları arasına ait bu verilere göre bu mülkler söz konusu yıllarda vakıf için en az gelir getiren kalemlerdi. 1855-1856 ve 1856-1857 yıllarında bağ ve bahçe zemini kirasından 295 kuruş gelir gelmiştir. 1857-1858'de bahçe hasılatından 223 kuruş, ev ve bostan zemini kirasından da 150 kuruş gelir elde edilmiştir. 1858-1859 yılında bahçe hasılatı bir önceki yıla göre artarak 330 kuruşa yükselmiştir. Ev ve bahçe zemin kirasından elde edilen gelir miktarı ise 150 kuruştur. 1859-1860 yılında bahçe hasılatı bir önceki yılda olduğu gibi 330 kuruş olmuştur. Ev ve bahçe zemini kirası ise 70 kuruşa inmiştir. 1860-1861 yılında bahçe hasılatı 150 kuruşa düşmüştür. Ayrıca bahçe kirasından 30 kuruş gelir elde edilmiştir (BOA. EV.d. 13011: 24, 57, 100, 107, 126, 161).

3. Siirt Ulu Camii Vakfı'nın Gider Kalemleri

Siirt Ulu Camii Vakfı'nın giderleri arasında çeşitli kalemler bulunmaktaydı. Bunlardan biri cami, vakıf ve dükkânlar için yapılan masraflardı. Diğeri ise vakıf bünyesinde çalışan görevlilere ödenen ücretti. Vakfın bir diğeri gider kalemi ise muhasebe harcı ve muharrir maaşı idi. Aşağıda bu gider kalemlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Masraflar

Siirt Ulu Camii Vakfı'nın en önemli gider kalemlerinin başında masraflar gelmekteydi. Bazı kayıtlarda cami ve dükkânlar için masrafların yapıldığı belirtilmesine rağmen bunların neler olduğuna ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir. Mesela 1856-1857 yılında vakfın masrafları, 1858-1859'da cami masrafları, 1859-1860 yılında da cami ve dükkânlar için yapılan masraflar şeklinde kayda alınmıştır (BOA. EV.d. 13011: 100, 126, 161). Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu kayıtlarda masrafların neler olduğu belirtilmemiştir. Bunun yanı sıra bazı kayıtlarda vakfın giderleri arasında yer alan masraf ve harcamalar hakkında az da olsa bilgiler yer almıştır. Örneğin vakfın 1860-1861 yılındaki giderleri arasında kandil ihtiyacı, revgan-ı zeyt (zeytin yağı) ve müteferrik masraflar gibi harcamalar bulunmaktaydı (BOA. EV.d. 17169: 4; Ayhan, 2022a: 185).

Bir önceki paragrafta da değinildiği üzere cami ve dükkân masrafları, vakfın en önemli gider kalemini oluşturmaktaydı. Nitekim 1858-1859'da cami masrafları için 4.754 kuruş harcanmıştır. Bu tutar vakfın toplam geliri olan 6.554 kuruşun yarısından fazlaydı. 1859-1860 yılında ise vakfın toplam geliri 7.298 kuruştur. Aynı yıl cami ve dükkânların masrafları için harcanan tutar 4.868 kuruş 10 para idi (BOA. EV.d. 13011: 100, 161). Görüldüğü üzere vakıf giderinin büyük bir kısmı cami ve dükkânlar için yapılan masraflardan oluşmaktaydı.

3.2. Vakıf Görevlileri ve Ücretleri

İncelenen dönemde Siirt Ulu Camii Vakfı bünyesinde birçok görevlinin istihdam edildiği tespit edilmiştir. Bu görevliler yaptıkları hizmet karşılığında yıllık belli bir ücret almaktaydı. Vakıf bünyesinde mütevellî, imam, imam-ı sani, hatip, müezzin, Cuma müezzini, ferrâş, câbî, nâzır ve vaiz gibi görevliler bulunmaktaydı.

3.2.1. Mütevellî

Vakıflara ait işleri yürüten mütevellînin, hizmet binalarının bakım ve onarımı, personel tayini, vakfa ait taşınmazları kiraya verme, gelirleri toplama ve hesapları tutma gibi görevleri bulunmaktaydı (Öztürk, 2006: 217-219). Ayrıca vakıf sahibinin vakfiyede şart koştuğu imam, müezzin ve hatip gibi görevlilerin ücretleri de mütevellîlerce ödenmekteydi (Önkal vd. 1993: 53).

Mütevellînin vakfa ait iş ve işlemleri bizzat yürütmesi esas olmakla beraber gerek görülmesi halinde yerine vekil tayin etmesi de mümkündür (Öztürk, 2006: 218). Örneğin 1892 yılında Siirt mahkemesinde görülen ve Siirt Ulu Camii Vakfı'na vakfedilen bir evin vakfedenin yakınları tarafından teslim edilmemesi ile ilgili davada Siirt Ulu Camii Vakfı'nın mütevellîsi Halife Muhammed Derviş Efendi, mezkûr cami imamı Abdulferid Efendi'yi vekil olarak tayin etmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7594: 81).

Bir vakfın birden fazla mütevellîsi olabileceği gibi bir şahıs da birden fazla vakfın tevliyetini üstlenebilirdi (Öztürk, 2006: 218). Mesela 1902 yılında Siirt Ulu Camii için mütevellîsi olan Hafız Abdullah Efendi aynı zamanda Fahr Mescidi'nde de mütevellî olarak görev yapmaktaydı (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7590: 196).

Osmanlı Devleti'nde mütevellîlik, görevi yapan kişi için sorumluluk ve yoğun iş yükü getirmesine rağmen önemli bir sosyal statü olarak kabul edilmiştir. Çünkü bir yandan sadaka-i cariye olarak nitelenen bir hizmet alanında yönetici olarak çalışmanın verdiği manevi hazdan faydalanılırken diğer yandan da belli bir gelir elde edilmekteydi. Mütevellî yaptığı işe karşılık belli bir ücret almaktaydı. Bu ücret zamana ve vakfın imkanlarına göre değişmekteydi (Öztürk, 2006: 220). Siirt Ulu Camii Vakfı'nda da mütevellînin aldığı ücretin zaman içerisinde değiştiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1859-1860 yılında vakıf mütevellîsine 200 kuruş ücret ödenmekteydi (BOA. EV.d. 13011: 161). 1860-1861 yılına ait bir kayıta ise mütevellînin aldığı ücret 750 kuruş olarak kaydedilmiştir (BOA. EV.d. 17169: 4; Ayhan, 2022a: 185). 1895 yılında mütevellî ücretinin 350 kuruş olduğu kayıtlara yansımıştır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7588: 53-54). 1901 yılında mütevellînin aldığı ücret 500 kuruştur. Mütevellî 1905 yılında da 500 kuruş almaya devam etmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7590: 83, 433).

İncelenen dönemde Siirt Ulu Camii Vakfı bünyesinde birçok mütevellînin görev yaptığı tespit edilmiştir. 1855-1856 yılında vakfın mütevellîsi Abdurrezzak adlı kimseydi. Abdurrezzak'ın 1860-1861 yılında da bu vazifeyi sürdürdüğü belirlenmiştir (BOA. EV.d. 13011: 24, 57). 1882 yılında vakfın mütevellîliğini Halife bin Seyyid Taha yürütmekteydi (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7582: 308). 1892 yılına ait bir kayıta vakıf mütevellîsinin adı Halife Muhammed Derviş Efendi bin Seyyid Taha olarak yer almıştır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7594: 81). 1895 yılında vakfın mütevellîsi es-Seyyid Derviş bin es-Seyyid Taha kendi rızası ile istifa edince yerine Şeyh Bekir bin Hacı Yusuf 350 kuruş maaş ile mütevellî olarak tayin edilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7588: 53-54). 1898 yılında ise vakfın mütevellîsi Abdulfettah Efendi bin Hacı İsmal Efendi idi (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7585: 185). 1901 yılında Abdulfettah Efendi istifa edince onun yerine Re's Mahallesi'nden Hafız Abdullah bin Hacı Abdulfettah göreve başlamıştır. 1905 yılında Hafız Abdullah Efendi vefat edince yerine Hacı Abdullah bin Hacı Heşino⁴ mütevellî olarak atanmıştır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7590: 83, 433). 1907 tarihli bir sicil kaydına göre vakfın mütevellîliğini Hacı Abdurrezzak bin Hacı Abdulmecid yapmaktaydı (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7584: 432).

4 1905 tarihli başka bir belgede vakıf mütevellîsinin adı Hacı Abdurrezzak bin Hacı Heşino olarak kaydedilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7584: 296).

3.2.2. İmam

Mütevellinin dışında vakıf bünyesinde çalışan görevlilerden biri de imamdır. İncelenen dönemde Siirt Ulu Camii'nde görev yapan bazı imamların isimleri tespit edilmiştir. Caminin 1870 yılındaki imamı Hacı Mehmed idi (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7592: 104). 1876 ve 1877 yıllarında caminin imamlığını Hacı Abdulferid Efendi yapmaktaydı (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7582: 5, 61). Hacı Abdulferid Efendi'nin 1892 yılında da imamlık vazifesini yürüttüğü kayıtlara yansımıştır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7594: 81). 1894 yılında ise imamlık vazifesini Yusuf Efendi yürütmekteydi (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7587: 167).

Siirt Ulu Camii Vakfı'nda imam-ı sani adıyla görev yapan ikinci bir imamın daha mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1876 tarihli bir kayda göre camide İmam Hacı Abdulferid Efendi ile birlikte imam-ı sani Yusuf Faik Efendi de görev yapmaktaydı (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7582: 5).

Siirt Ulu Camii bünyesinde görev yapan imamın aldığı yıllık ücret 1855-1857 yılları arasında 300 kuruştur. 1857-1858 yılında ise imamın aldığı yıllık ücret 500 kuruş olmuştur (BOA. EV.d. 13011: 57, 107, 126).

3.2.3. Hatip

Vakıf bünyesinde çalışan bir diğer görevli hatip idi. Siirt Ulu Camii Vakfı'nda 1877 yılında Mehmet Efendi ibn Hasan Efendi'nin hatiplik görevini yürüttüğü belirlenmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7582: 82). Vakıf bünyesinde görev yapan hatip 1855-1856 yılında 150 kuruş almaktaydı. 1859-1860 yılında bu ücret 200 kuruşa yükselmiştir (BOA. EV.d. 13011: 57, 161).

3.2.4. Müezzin

İncelenen dönemde Siirt Ulu Cami Vakfı'nda çalışan görevlilerden biri de müezzindi. 1876 yılında caminin müezzini Derviş Efendi yürütmekteydi (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7582: 5). Müezzinin yanı sıra vakıf bünyesinde Cuma müezzini adıyla çalışan bir görevlinin daha bulunduğu belirlenmiştir (BOA. EV.d. 13011: 126).

Müezzin ve Cuma müezzininin aldığı ücrete ilişkin bazı bilgiler tespit edilmiştir. Müezzin 1855-1856 yılında 150 kuruş almaktaydı. Bu ücret 1859-1860 yılında 200 kuruş olmuştur. Cuma müezzininin aldığı ücret ise 1855-1856 yılında 120 kuruştur. Bu ücret 1857-1858 yılında 150 kuruşa, 1859-1860 yılında ise 200 kuruşa yükselmiştir (BOA. EV.d. 13011: 57, 107, 161).

3.2.5. Ferrâş

Vakıf bünyesindeki görevlilerden biri de ferrâştı. Siirt Ulu Camii Vakfı'nda 1895 yılında Merhemo bin Reşo'nun ferrâş olarak görev yaptığı belirlenmiştir (Duygu, 2012: 414).

Siirt Ulu Camii Vakfı bünyesinde görev yapan ferrâş 1855-1856 yılında 150 kuruş ücret almaktaydı. 1859-1860 yılında ferrâşın aldığı ücret 200 kuruş olmuştur (BOA. EV.d. 13011: 57, 161).

3.2.6. Câbî

Siirt Ulu Camii Vakfı bünyesinde çalışan görevlilerden bir diğeri de câbî idi. Câbî, vakıflara ait kira ve gelirleri toplamakla görevli olan kimseydi (İpşirli, 1992: 529). Siirt Ulu Camii Vakfı'nın 1860-1861 yılına ait gelir ve giderlerini gösteren bir kayda göre câbî 30 kuruş ile vakfın en düşük ücret alan görevlisiydi (BOA. EV.d. 17169: 4; Ayhan, 2022a: 185).

3.2.7. Nâzır

Bir vakfın iyi idare edilip edilmemesi başta vakıf lehtarları olmak üzere herkesi ilgilendirmekteydi. Bu yüzden vakıf sisteminin adil ve kalıcı bir hizmet sunabilmesi için vakıfların yönetiminde sıkı bir kontrol sistemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde nâzırlar, mütevellinin vakıfla ilgili tasarruflarını kontrol edip işlerin usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığını denetlemekteydi (Öztürk, 2006: 217-219).

Siirt Ulu Camii Vakfı'nda nâzır olarak görev yapanlardan biri 1895 yılında bu göreve tayin edilen Hacı Abdullah bin Abdulhamid adlı kimseydi (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7588: 53-54). Vakıf bünyesinde nâzır olarak görev yapan bir diğer isim ise Siirt'in Kassar Mahallesi ahalisinden Hacı Abdurrezzak bin Hacı Heşino idi. 1902 tarihli bir belgede Hacı Abdurrezzak'ın *...câmi-i mezkûr umûrunun bir kat daha inzibâtı için ba i'lâm-ı şer'i nâzır nasb ve tayin kılınmış...* olduğu kaydedilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7590: 196).

3.2.8. Vaiz

İncelenen dönemde Siirt Ulu Camii bünyesinde vaiz olarak görev yaptığı belirlenen tek isim Siirt'in Nazif Mahallesi ahalisinden Hoca Yusuf Efendi ibn Hoca Abdurrezzak Efendi idi. 1902 tarihli bir belgede Hoca Yusuf Efendi, öteden beri her yıl Siirt Ulu Camii'nde Ramazan ayında ve diğer mübarek günlerde cemaate vaaz verdiğini, halihazırda mezkûr cami için bir vaiz tayininin gerekli olduğunu ve caminin gelirlerinin de buna müsait olduğunu belirterek vakıf gelirlerinden karşılanmak üzere 200 kuruş ücretle vaiz olarak atanmayı talep etmiştir. Kassar Mahallesi imamı ve ahalisinden bazı kimseler ile Nazif Mahallesi ahalisi ve cami cemaatından birkaç kişinin kendisinin bu görev için uygun olduğunu belirtmeleri neticesinde Hoca Yusuf Efendi'nin yıllık 200 kuruş ücret ile vaiz olarak tayin edilmesine karar verilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 7590: 195-196).

3.3. Muhasebe Harcı ve Muharrir Maaşı

Siirt Ulu Camii Vakfı'nın gider kalemlerinden biri de muhasebe harcı ve muharrir maaşı idi. Osmanlı Devleti'nde bütün vakıflardan vakıf gelirinin belli bir oranı kadar muhasebe harcı ve muharrir maaşı bedeli Evkaf Nezaretine verilmekteydi (Çelik, 2013: 158). Evkaf Nezaretine verilen bu bedel, vakıfların görevli sayısına ve gelir miktarına göre değişmekteydi (Satılmış vd. 2020: 158-159). Siirt Ulu Camii Vakfı'nın muhasebe harcı ve muharrir maaşı ile ilgili 6 yıllık veriye ulaşılmıştır. Bu verilere ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Siirt Ulu Camii Vakfı'nın Muhasebe Harcı ve Muharrir Maaşı Giderleri⁵

Yıllar	Muhasebe Harcı ve Muharrir Maaşı	Vakfın Toplam Geliri
1855-1856	192 kuruş 35 para	4.079 kuruş 10 para
1856-1857	192 kuruş 35 para	4.079 kuruş 10 para
1857-1858	700 kuruş	6.223 kuruş
1858-1859	700 kuruş	6.805 kuruş
1859-1860	930 kuruş 10 para	9.003 kuruş 30 para
1860-1861	497 kuruş 20 para	6.640 kuruş

Tablo 1'e bakıldığında Siirt Ulu Camii Vakfı'na ait muhasebe harcı ve muharrir maaşının genellikle vakıf gelirinin fazla veya az olması ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Nitekim vakıf gelirinin en yüksek olduğu 1859-1860 yılında muhasebe harcı ve muharrir maaşı miktarı da fazlaydı. Benzer şekilde vakıf gelirinin en düşük olduğu 1855-1856 ve 1856-1857 yıllarında muhasebe harcı ve muharrir maaşı da az olmuştur. Bununla beraber bazı yıllarda vakıf geliri artmış olmasına rağmen muhasebe harcı ve muharrir maaşında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

5 BOA. EV.d. 13011: 24, 57, 100, 107, 126, 161.

Sonuç

Cami ve mescit gibi dini yapıların ayakta kalmasında vakıfların önemli bir etkisi olmuştur. Vakfedilen mülklerden elde edilen gelirler bu yapıların hizmetlerine devam etmesini sağlamıştır. Bu dini yapılardan biri de Siirt Ulu Camii'dir. Selçuklu devri mimarisinin Anadolu'daki en eski örnekleri arasında yer alan bu cami için 13. yüzyıldan itibaren birçok mülkün vakfedildiği anlaşılmaktadır. Siirt Ulu Camii, Osmanlı Devleti zamanında da vakıf sistemi içerisinde faaliyet göstermiştir. Cami, günümüzde Karakol Mahallesi'nde hizmet vermeye devam etmektedir.

Siirt Ulu Camii Vakfı'nın incelenen dönemde çok sayıda gelir getiren mülke sahip olduğu tespit edilmiştir. Vakfın gelir kalemleri arasında dükkân, hamam, tarla, arsa, ev, bağ, bahçe, bostan ve boyalık gibi mülkler bulunmaktaydı. Vakfa ait bu mülkler vakfın menfaatleri gözetilerek belli bir ücret karşılığında yıllık olarak kiraya verilmekteydi. Bu mülklerden elde edilen gelirler vakfın faaliyetlerine devam etmesinde önemli bir yere sahipti. Vakfın en önemli gelir kalemi dükkânlardı. Vakfa ait dükkân sayısının 25 ile 33 arasında değiştiği belirlenmiştir. Bu dükkânlar şehir merkezindeki çeşitli çarşı ve sokaklarda yer almaktaydı. Şehirdeki Müslüman ve Gayrimüslim esnafa yıllık bir bedel karşılığında kiraya verilen bu dükkânlar vakıf gelirinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı.

Çeşitli kalemlerden oluşan vakıf giderlerinin büyük bir kısmını vakıf, cami ve dükkânlar için yapılan masraflar oluşturmaktaydı. Vakfın diğer gider kalemleri ise muhasebe harcı ve muharrir maaşı ile vakıf bünyesinde çalışan görevlilere ödenen ücret idi. İncelenen dönemde Siirt Ulu Camii Vakfı bünyesinde birçok görevlinin istihdam edildiği belirlenmiştir. Bunların başında vakfın işlerini idare eden mütevellî gelmekteydi. Mütevellinin dışında vakfın bünyesinde imam, imam-ı sani, müezzin, Cuma müezzini, ferrâş, hatip, vaiz, nâzır ve câbî gibi görevliler bulunmaktaydı. Bu görevliler yaptıkları hizmetlerin karşılığında yıllık olarak belli bir ücret almaktaydı. Görevlilere ödenen yıllık ücretin 30 ile 750 kuruş arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Kaynaklar

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A. Evkaf Defterleri:

BOA. Evkaf Defterleri (EV.d.), BOA. EV.d. 13011; BOA. EV.d. 17169; BOA. EV.d. 34672; BOA. EV.d. 36067; BOA. EV.d. 36328.

B. Siirt Şer'iyye Sicil Defterleri:

BOA. Meşihat, Şer'iyye Sicil Defterleri (MŞH.ŞSC.d.), BOA. MŞH.ŞSC.d. 7582; BOA. MŞH.ŞSC.d. 7584; BOA. MŞH.ŞSC.d. 7585; BOA. MŞH.ŞSC.d. 7587; BOA. MŞH.ŞSC.d. 7588; BOA. MŞH.ŞSC.d. 7590; BOA. MŞH.ŞSC.d. 7592; BOA. MŞH.ŞSC.d. 7594.

2. Salnâmeler

1292/1875 Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnâmesi.

1293/1876 Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnâmesi.

1310/1892 Tarihli Bitlis Vilayet Salnâmesi.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Anonim (1967). *Siirt İl Yıllığı*. Ankara.

Anonim (1973). *Siirt İl Yıllığı*. Ankara.

Arslan, Muhammet (2017). *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Aslanapa, Oktay (1989). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aslanapa, Oktay (1991). *Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi, Başlangıcı ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Atalay, Ömer (1946). *Siirt Tarihi*. İstanbul: Çeltut Matbaası.

Ayhan, Recep (2022a). "17169 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıfları (1860-1861)". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (57), 182-200.

Ayhan, Recep (2022b). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siird (1847-1900)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yay.

Bayartan, Mehmet (2008). "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10 (1), 157-175.

Bizbirlik, Alpay (2002). *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar (972 Tahriri Işığında)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Çam, Nusret (2012). "Ulucami". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 80-81.

Çelik, Kürşat (2013). "R.1284/1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkaf-ı Hümayun Defteri'ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, (40), 143-162.

Demlikoğlu, Uğur (2018a). "1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Siirt Vakıfları". *Asia Minor Studies*, 6 (12), 91-105.

Demlikoğlu, Uğur (2018b). "998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siirt Vakıfları (1526-1566)". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 40-61.

Direk, Yaşar Subaşı ve Öztürk, Şahabettin (2018). "Siirt Ulu Camii Yapısal Sorunları ve Çözümleri". *Turkish Studies*, 13 (18), 1243-1270.

- Duygu, İsmail (2012). *426 Numaralı (H.1302-1317/M.1885-1900) Siirt Şer'iyeye Sicili Metin Çevirisi ve Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi.
- Eyice, Semavi (1997). "Hamam (Tarih ve Mimari)". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 402-430.
- Genç, Mehmet (2014). "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar". *Vakıflar Dergisi*, (42), 9-18.
- Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 475-479.
- İpşirli, Mehmet (1992). "Câbî". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 529-530.
- Karakuş, Filiz (2021). "13. Yüzyılda Anadolu'da İnşa Edilen Ahşap Direkli Camiler Üzerine Değerlendirme Çalışması". *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11 (1), 131-161.
- Kazıcı, Ziya (2014). *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Kayıhan Yay.
- Köprülü, İdris ve Ünalı, Uğur (1983). "Siirt Ulu Camii ve Minaresi". *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, (5), 19-36.
- Kucak, Ömer (2016). "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (6-7), 13-26.
- Küçük, Celalettin (2010). "Siirt Ulu Cami Minaresi Restorasyonu". *Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri II*, (16-17 Aralık 2010), İstanbul: 216-229.
- Onay, Ahmet (2009). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Camilerin Finansmanı". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7 (18), 43-80.
- Oral, Mehmet Zeki (1962). "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri". *Vakıfları Dergisi*, (5), 23-77.
- Önkal, Ahmet ve Bozkurt, Nebi (1993). "Cami (Dinî ve Sosyokültürel Tarihi)". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 46-56.
- Öztürk, Nazif (2005). "İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar". *Vakıflar Dergisi*, 29, 7-20.
- Öztürk, Nazif (2006). "Mütevelli". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 217-220.
- Öztürk, Şahabettin ve Kılavuz, Bülent Nuri ve Karakuş, Ülkü Can (2007). "Siirt Ulu Cami Minaresi". *Vakıflar Dergisi*, (30), 385-405.
- Parlak, Sevgi ve Kunt, Halil İbrahim ve Kocadağistan, M. Argun (2013). "Siirt Ulu Camii Minaresi ve 2008 Yılı Restorasyonu". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 167-198.
- Polat, Ebru (2006). *H. 1310 (M. 1892) ve H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyeti Sâlnâmelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Satılmış, Selahattin ve Alp, Sefa (2020). "Karamanoğlu Mehmet Bey Camii ve Vakfı (XIX. Yüzyıl)". *Vakıflar Dergisi*, (53), 147-162.
- Savur, Hayrettin (2010). *Siirt'in Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1312-1317/1894-1900, 420 Nolu Siirt Şer'iyeye Sicil Defterine Göre)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Seçkin, Bekir Sami (2006). *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*. İstanbul: İstanbul Siirtliler Derneği Yay.
- Şanlı, H. Sinem ve Çatalkaya Gök, Ebru (2017). "Bitkisel Boyacılıkta Kökboyanın (Rubia tinctorum L.) Önemi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (48), 772-778.

Tabakoğlu, Ahmet (2017). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yay.

Uluçam, Abdüsselam (2012). "Siirt Ulu Camii". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 113-114.

Ülgen, Ali Saim (1962). "Siirt Ulu Camii". *Vakıflar Dergisi*, (5), 153-163.

Yaşar, Ahmet (2020). "1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları". *Vakıflar Dergisi*, (53), 67-99.

Yediyıldız, Bahaeddin (1986). "Vakıf". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay. 153-172.

Yediyıldız, Bahaeddin (2012). "Vakıf (Tarih)". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 479-486.

4. Elektronik Kaynaklar

<https://www.akmb.gov.tr/Bilgi.aspx?ID=351> [Erişim: 14.08.2022].

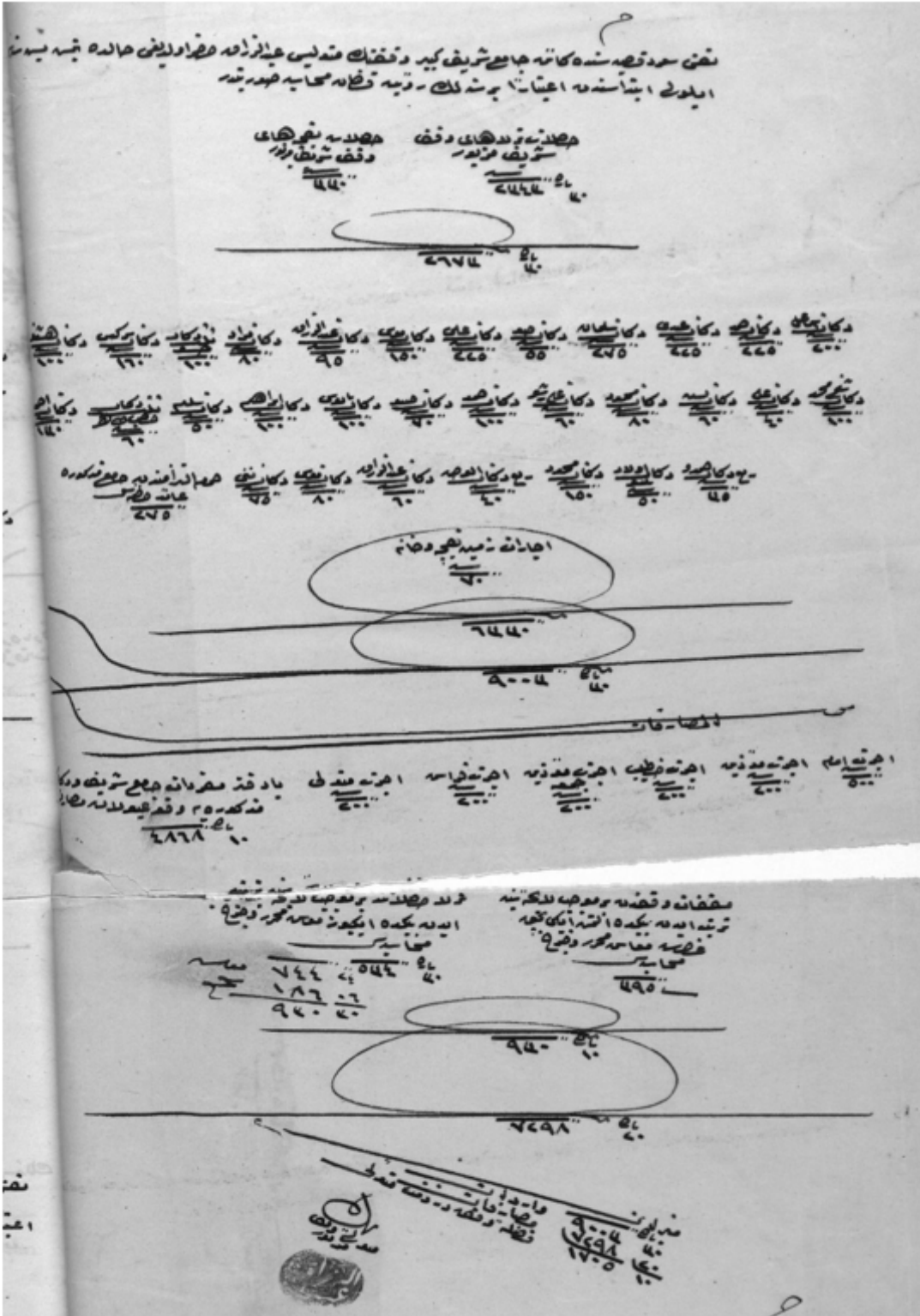
Ekler:

Fotoğraf 1: Siirt Ulu Camii ve Minaresi (<https://www.akmb.gov.tr/Bilgi.aspx?ID=351>)

Fotoğraf 2: *Siirt Ulu Camii Minberi (Arslan, 2017: 1161)*

Fotoğraf 3: Siirt Ulu Camii Vakfı'nın 1859-1860 Yılındaki Gelir ve Giderlerini Gösteren Belge (BOA. EV.d. 13011: 161)

